

Pojam istine u Boškovića, Bošković i Kant

Škarica, Dario

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1998, 24, 79 - 92**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:898159>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

POJAM ISTINE U BOŠKOVIĆA. BOŠKOVIĆ I KANT

DARIO ŠKARICA

(Institut za filozofiju, Zagreb)

UDK 19 Bošković, Kant
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 9. 1998.

Bošković nije nigdje izravno izložio svoj pojam istine niti je igdje izravno razmatrao problem istinitosti naših misli (predodžaba i sudova). Ovo se kratko istraživanje stoga temelji na iščitavanju Boškovićeve stava o istini *implicitite* sadržana u njegovu razmatranju nekih drugih tema (primjerice, u njegovu razmatranju odnosa između naših predodžaba i samih stvari na koje se one odnose). Pri tom iščitavanju odlučujuću mi pomoć pruža Tolomejeva dioba (formalne) istine na istinu predodžbe i istinu suda.¹ Sam pak zaključak o Boškovićevo (implicitnom) stavu glede istine suda i istine predodžbe pruža mi priliku da usporedim ukratko njegovu spoznajnoteoretsku poziciju s Kantovom.²

Tolomejeva veritas repraesentationis i veritas iudicii

Tolomei definira formalnu istinu (*veritas formalis*) kao podudarnost (*conformitas*), u prvom redu, između naših misli i same stvarnosti.³ Dijeli je na istinu slike, predodžbe (*veritas imaginis, veritas repraesentationis*) i istinu suda, iskaza (*veritas iudicii, veritas sententiae, veritas enunciationis*).⁴

¹ Razlikom između istine ideje, predodžbe ('*veritas statice sumpta*') i istine suda ('*veritas dynamice sumpta*') pomaže se nakratko i Igrac u svojoj disertaciji o Boškoviću – usp. Igrac, *Problema gnoseologicum*, str. 41.

² Na neke bitne momente odnosa između tih dviju pozicija upozorava i Henrici – usp. Henrici, *The Theory of Knowledge of Ruder Bošković in His Time*, str. 42-49.

³ Usp. Tolomei, *Philosophia mentis et sensuum*, str. 150: »...si dicas: *haec est vera pictura Caesaris*, vel *haec sententia iudicis est vera*, vocatur *veritas conformitatis*, seu *veritas formalis*, quae praesertim attenditur quoad nostras cogitationes, et quoad signa cogitationum nostrarum, nempe *vocabula*«.

U širem značenju *veritas imaginis* sastoji se u sličnosti između bilo koje slike i same stvari na koju se ta slika odnosi (koju prikazuje). U užem značenju, *veritas imaginis (veritas repraesentationis)* sastoji se u sličnosti između predodžbe (ideje) u našem duhu i same stvari na koju se ta predodžba odnosi.⁵ Naša je predodžba neke stvari istinita utoliko ukoliko toj stvari nalikuje.

Istina suda (*veritas iudicii*) tiče se same njegove intencije – pogađa li sud (svojom intencijom) točno samu stvarnost, zbilju, utoliko je i istinit (posve neovisno o sadržaju kojim ta zbilja biva pritom predložena – je li joj taj sadržaj nalik ili nije). Istina suda sastoji se u točnosti (njegove intencije), u njegovoj primjerenosti (*proportio*) samoj zbilji, a ne možda u nekakvoj njegovoj sličnosti s tom zbiljom.⁶

Tako npr. sudim li da na papiru jesu pedeset dva slova, ni po čemu taj sud – ako i jest točan – ne nalikuje stvarnom broju slova na papiru (budući da sâm broj kao broj nije takav da bi uopće mogao biti predložan, da bi mu uopće moglo biti nešto nalik), ali je, unatoč tome, taj sud možda ipak istinit – utoliko, naime, ukoliko na papiru doista jesu točno pedeset dva slova. Njegova se istinitost, dakle, sastoji u njegovoj točnosti, a ne možda u njegovoj sličnosti sa samom zbiljom.

Isto tako, sudim li da je neka odluka opasna, ni po čemu taj sud ne bi mogao nalikovati ni na samu tu odluku ni na njezinu opasnost (budući da sama odluka kao odluka i sama opasnost kao opasnost nisu takve da bi uopće mogle biti predložene, da bi im uopće moglo biti nešto nalik), ali je, unatoč tome, taj sud možda ipak istinit – utoliko, naime, ukoliko je taj predikat (opasnost) u postojećim okolnostima doista *primjeren* upravo tom subjektu

⁴ Usp. Tolomei, *Philosophia mentis et sensuum*, str. 150: »Divide veritatem conformitatis: primo in veritatem repraesentationis, seu imaginis, seu signi imitativi /.../ Secundo divide in veritatem iudicii, seu sententiae«. Usp. također Tolomei, *Philosophia mentis et sensuum*, str. 221: »...veritas cognitionis /.../ duplex est: alia est conformitas, seu veritas apprehensionis; alia est conformitas et veritas iudicii /.../ veritas enunciationis seu iudicii«.

⁵ Usp. Tolomei, *Philosophia mentis et sensuum*, str. 150: »...imago Caesaris dicitur vera ejus imago veritate repraesentationis, quia externam figuram, et colorem Caesaris imitatur, et repraesentat per modum signi. Hac veritate sunt verae apprehensiones nostrae simplices, quae inde dicuntur imagines mentales objecti sui. Haec autem veritas consistit, sicuti similitudo in collectione imaginis, et exemplaris«.

⁶ Usp. Tolomei, *Philosophia mentis et sensuum*, str. 150: »Secundo divide in veritatem iudicii, seu sententiae, qua ratione sententia iudicis, quae dicitur iuxta dicitur quoque vera, si iuxta veritatem objectivam, seu iustitiam objectivam causae, vel litis iudex iudicaverit: differt autem haec veritas a veritate signi ut a similitudine differt proportio, quando de proportione loquimur, veluti de specie relationis: ut enim calceus dicitur absolute habere proportionem cum pede non vero dicitur, nisi impropriissime similis pede. Ista veritas quoque consistit in collectione, et propria est tum secundae, tum tertiae operationis nostri intellectus: ab illa enim denominatur propositio vera, conclusio vera.«

(upravo toj odluci). Istinitost se toga suda sastoji, dakle, u stvarnoj primjerenosti intendiranog predikata dotičnom subjektu.

Ukratko, podudarnost (*conformitas*) između naših ideja (predodžaba) i same stvarnosti, *veritas repraesentationis*, sastoji se u sličnosti (*similitudo*), dok se podudarnost između naših sudova i stvarnosti, *veritas iudicii*, sastoji u točnosti odnosno primjerenosti (*proportio*).

Kantov transcendentalni (odnosno, kritički) idealizam

Kant se brani od prigovora da zastupa idealizam. Idealizam niječe stvarnu opstojnost tijelâ. Kant tvrdi upravo suprotno – tijela postoje uistinu, stvari na koje se naše predodžbe odnose postoje doista izvan samih tih predodžaba, izvan sama našega duha. Njihova opstojnost nije prijeporna.⁷

Kantov tzv. transcendentalni (odnosno, kritički) idealizam tiče se isključivo naše moći spoznavanja (odnosno, predočivanja) samih stvari, tijela.⁸ Kao što npr. Locke toplinu, boju, okus itd. ne pripisuje samim stvarima, nego isključivo našim predodžbama stvari, tako i Kant ne samo tzv. drugotna svojstva stvari (toplinu, boju, okus, itd.) nego i prvotna (protežnost, mjesto i,

⁷ Usp. Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, str. 293: »Denn daß ich selbst dieser meiner Theorie den Namen eines transscendentalen Idealismus gegeben habe, kann keinen berechtigten, ihn mit dem empirischen Idealismus des *Cartes* [...], oder mit dem mystischen und schwärmerischen des *Berkeley* [...] zu verwechseln. Denn dieser von mir sogenannte Idealismus betraf nicht die Existenz der Sachen (die Bezweiflung derselben aber macht eigentlich den Idealismus in rezipierter Bedeutung aus), denn die zu bezweifeln, ist mir niemals in den Sinn gekommen.« Usp. također Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, str. 288–289: »Der Idealismus besteht in der Behauptung, daß es keine anderen als denkende Wesen gebe; die übrigen Dinge, die wir in der Anschauung wahrzunehmen glauben, wären nur Vorstellungen in den denkenden Wesen, denen in der Tat kein außerhalb diesen befindlicher Gegenstand korrespondierte. Ich dagegen sage: Es sind uns Dinge als außer uns befindliche Gegenstände unserer Sinne gegeben, allein von dem, was sie an sich selbst sein mögen, wissen wir nichts, sondern kennen nur ihre Erscheinungen, d. i. die Vorstellungen, die sie in uns wirken, indem sie unsere Sinne affizieren. Demnach gestehe ich allerdings, daß es außer uns Körper gebe, d. i. Dinge, die, obzwar nach dem, was sie an sich selbst sein mögen, uns gänzlich unbekannt, wir durch die Vorstellungen kennen, welche ihr Einfluß auf unsere Sinnlichkeit uns verschafft, und denen wir die Benennung eines Körpers geben, welches Wort also bloß die Erscheinung jenes uns unbekannt, aber nichts desto weniger wirklichen Gegenstandes bedeutet. Kann man dieses wohl Idealismus nennen? Es ist ja gerade das Gegenteil davon.«

⁸ Usp. Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, str. 293: »...dieser von mir sogenannte Idealismus betraf nicht die Existenz der Sachen [...], denn die zu bezweifeln, ist mir niemals in den Sinn gekommen, sondern bloß die sinnliche Vorstellung der Sachen, dazu Raum und Zeit zuoberst gehören; und von diesen, mithin überhaupt von allen *Erscheinungen* habe ich nur gezeigt: daß sie nicht Sachen (sondern bloße Vorstellungsarten), auch nicht den Sachen an sich selbst angehörige Bestimmungen sind. Das Wort transscendental aber, welches bei mir niemals eine Beziehung unserer Erkenntnis auf Dinge, sondern nur aufs *Erkenntnisvermögen* bedeutet, sollte diese Mißdeutung verhüten.«

uopće, prostor te neproničnost, oblik itd.) ne pripisuje samim stvarima, nego isključivo našim predodžbama stvari.⁹ Prostor i vrijeme Kant smatra samo načinom na koji stvari bivaju predočene u našem duhu (tj. formom bilo koje naše predodžbe o njima), ali ne i načinom na koji one doista jesu (tj. formom, modusom sama njihova stvarnog opstanka).

Kantov transcendentelni (odnosno, kritički) idealizam sastoji se u nije-kanju ne samo drugotnih nego i tzv. prvotnih svojstava (kakvoća) tijelâ, u odricanju zbiljnosti (stvarnosti) ne samo bojama, mirisima, okusima itd. nego i samu prostoru, odnosno vremenu, ali ne i u odricanju zbiljnosti (stvarnosti) samim tijelima. Predodžbe (ideje) koje stječemo kroz sjetila doista nam očituju – prema Kantu – da jest neki njihov stvarni uzrok izvan nas samih (izvan sama našega duha), tijelo, tvar, ali nam ne očituju ni kakav je ni što jest taj uzrok (to tijelo, tvar).¹⁰ Treba ih stoga uistinu smatrati – prema Kantu – samo očitovanjem bitka stvari kao uzrokâ naših ideja stečenih kroz sjetila, ali ne i očitovanjem njihove kakvoće, odnosno štostva, biti.

Bošković o tzv. prvotnim i drugotnim svojstvima tijelâ

U *Supplementum I. 1.*, 5–7 i u *Adnotationes I.*, str. 25–26, Bošković istražuje nalikuju li naše ideje sámoj stvarnosti na koju se odnose – napose, nalikuju li naše ideje stečene kroz sjetila samim tijelima – i zaključuje da ni-

⁹ Usp. Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, str. 289: »Daß man unbeschadet der wirklichen Existenz äußerer Dinge von einer Menge ihrer Prädikate sagen könne: sie gehörten nicht zu diesen Dingen an sich selbst, sondern nur zu ihren Erscheinungen und hätten außer unserer Vorstellung keine eigene Existenz, ist etwas, was schon lange vor *Lockes* Zeiten, am meisten aber nach diesen allgemein angenommen und zugestanden ist. Dahin gehören die Wärme, die Farbe, der Geshmack etc. Daß ich aber noch über diese aus wichtigen Ursachen die übrigen Qualitäten der Körper, die man *primarias* nennt: die Ausdehnung, den Ort und überhaupt den Raum mit allem, was ihm anhänging ist (Undurchdringlichkeit oder Materialität, Gestalt etc.), auch mit zu bloßen Erscheinungen zähle, dawider kann man nicht den mindesten Grund der Unzulässigkeit anführen; und so wenig wie der, so die Farben nicht als Eigenschaften, die dem Objekt an sich selbst, sondern nur dem Sinn des Sehens als Modifikationen anhängen, will gelten lassen, darum ein Idealist heißen kann: so wenig kann mein Lehrbegriff idealistisch heißen bloß deshalb, weil ich finde, daß noch mehr, *ja alle Eigenschaften, die die Anschauung eines Körpers ausmachen*, bloß zu seiner Erscheinung gehören: denn die Existenz des Dinges, was erscheint, wird dadurch nicht wie beim wirklichen Idealismus aufgehoben, sondern nur gezeigt, daß wir es, wie es an sich selbst sei, durch Sinne gar nicht erkennen können.«

¹⁰ Usp. npr. Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, str. 289: »Es sind uns Dinge als außer uns befindliche Gegenstände unserer Sinne gegeben, allein von dem, was sie an sich selbst sein mögen, wissen wir nichts, sonder kennen nur ihre Erscheinungen /.../ Demnach gestehe ich allerdings, daß es außer uns Körper gebe, d. i. Dinge, die, obzwar nach dem, was sie an sich selbst sein mögen, uns gänzlich unbekannt, wir durch die Vorstellungen kennen, welche ihr Einfluß auf unsere Sinnlichkeit uns verschafft.«

kakve sličnosti ne može biti između ideja u našem duhu i samih stvari na koje se one odnose.

Običan puk – veli Bošković – vjeruje da ideje stečene kroz sjetila nalikuju samim tijelima i njihovim svojstvima upravo onako kako i naslikan čovjek nalikuje stvarnomu.¹¹ Naše sjetilno opažanje obično se smatra vjernom slikom izvanjske stvarnosti.

I među učenima se također ideje stečene kroz sjetila smatraju obično slikom stvarnih svojstava samih tijela, a prema vjernosti te slike običavaju se i sama ta svojstva dijeliti na apsolutna i relativna. Kartezijevci npr. kriterijem vjernosti slike smatraju sjetilo preko kojeg pojedino svojstvo opažamo. Tako smatraju da sjetilo opipa odslikava tjelesna svojstva posve vjerno i da se u njegovu svjedočanstvo treba pouzdati, ostala pak sjetila da ne nude pouzdanu sliku samih tijela i njihovih svojstava – i da, stoga, treba biti prema njima sumnjičav. U skladu s tim kartezijevci svojstva opažena preko neposredna dodira sa samim tijelom drže apsolutnim svojstvima – protežnost, tvrdoću, neproničnost itd.; smatrajući da ona i samim tijelima pripadaju onakva kakvima ih predstavlja naše sjetilo opipa – dakle, da nema nikakve razlike između kojega god apsolutnog svojstva samog tijela i naše ideje o njemu (stečene putem opipa). Svojstva opažena preko ostalih sjetila kartezijevci zovu relativnim svojstvima – dakle: miris, boju, glas... Drže da ta svojstva ne postoje zasebno, već samo bivajući u nekom odnosu prema apsolutnim svojstvima; zapravo, da su ona tek preinake apsolutnih svojstava i da se sva na njih svode. Isto tako, kartezijevci drže da relativna svojstva u stvarnosti nisu onakva kakva nam se pojavljuju.¹²

Ukratko, kartezijevci vjeruju da samim tijelima i njihovim stvarnim svojstvima ne nalikuju sve naše ideje stečene kroz sjetila (onako kako nalikuje slika čovjeku), već samo ideje stečene kroz sjetilo opipa, ideje apsolutnih svoj-

¹¹ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1.*, 5: »Has proprietates /sc. externi objecti proprietates/ vulgus ita similes censet illis nostris ideis, ut est hominis imago depicta homini ipsi« (u: Stay, *Philosophia recentioris*, sv. 1., str. 331).

¹² Usp. Bošković, *Supplementum I. 1.*, 5: »Philosophi autem aliqui, ut Cartesiani in primis, eas proprietates dividunt in relativas, et absolutas. Absolutas putant, eas, quae ad tactum pertinent, extensionem in primis, et soliditatem continuam, ac impenetrabilitatem, relativas vero reliquas, odores, colores, sapes, sonos. Illas nimirum eo pacto existere in corporibus, quo nobis a nostris ideis repraesentantur, quae illis eo prorsus pacto similes sint, quo vulgus omnes ideas corporis proprietatibus omnino similes arbitratur. Has omnes relationem quandam habere ad nostras ideas, ad ideas absolutarum proprietatum, et ipsas absolutas proprietates, ac inter se, vi cuius constanti lege suas excitent ideas, sed longe aliter esse in rebus, ac nobis appareant. Cumque omnes hasce relativas proprietates ad illas absolutas reduci arbitrentur, et diversas illarum esse modificationes tantummodo censeant, hinc corpus definiunt alii substantiam extensam in longum, latum, et profundum, continuam, ac solidam, alii substantiam impenetrabilem« (u: Stay, *Philosophia recentioris*, sv. 1., str. 331–332).

stava – dakle: ideja protežnosti, neproničnosti, oblika itd. Relativna svojstva, prema kartezijevcima, ne bivaju nam unutar sjetilnog opažanja predstavljena onakva kakva doista jesu, nego posve drukčija.

Stay u svojoj poemi *Philosophiae recentioris* apsolutna svojstva zove *conjuncta*, a relativna *eventa*. Ti nazivi izrazitije naglašavaju da – prema kartezijevcima – apsolutna svojstva postoje u samim tijelima posve neovisno o tom bivaju li ili ne bivaju opažena, a relativna svojstva da tijelima 'pridolaze' tek tijekom opažanja. Tako sama tijela – prema kartezijevcima – ne bi imala ni boju, ni toplinu, ni okus itd., nego bi im ta 'svojstva' pridolazila tek prigodom našeg opažanja.¹³ Tome nasuprot, svojstva poput protežnosti, neproničnosti, pokretnosti, uobičajnosti te gravitacije i inercije, pripadala bi samim tijelima posve neovisno o tom bivaju li ili ne bivaju opažena. Ta bi svojstva bila od same tvari neodvojiva.¹⁴

Bošković, međutim, ne vjeruje ni sjetilu opipa. Običnom puku i kartezijevcima suprotstavlja on 'mnoge druge' koji su 'suptilniji u metafizici' i koji 'drže da su baš sva svojstva tijela relativna i da priroda u tom pogledu ne daje sjetilu opipa nikakvu prednost, eda bi ono jedino sama svojstva odslikavalo posve pouzdano'.¹⁵ Ni po čemu dakle – kako tvrdi Bošković – sjetilo opipa ne zavređuje ulogu kriterija za razdiobu ideja od ideja, apsolutnih od relativnih svojstava (*conjuncta* od *eventa*). Ni po čemu ideje stečene kroz sjetilo opipa nisu nalik na sama tijela više nego ideje stečene kroz ostala sjetila.

Dapače, sve su te ideje posve različite od samih tijela i njihovih svojstava. Sve su one – nasuprot samim tijelima – i netvarne i nesupstancijalne. A nešto

¹³ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 25: »...haec omnia, inquit, ad corporis naturam non pertinent, sed sunt quaedam, quae corpori accidunt, vel eveniunt, unde vulgo dicuntur *accidentia*, quae Noster latine *eventa* vocat; cumque nostros tantummodo sensus respiciant, non absolutae quaedam, sed respectivae sunt corporum proprietates. Si nulli adessent sensus, corpora suam eandem naturam haberent, nec tamen ullus haberetur sonus, aut sapor, vel color, nisi horum nomine intelligatur sola dispositio, quam habent corpora ad excitandos in nostris organis motus quosdam.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 25).

¹⁴ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 25–26: »Ad alias jam transit corporis proprietates, quae nullam ad nostros sensus relationem necessariam habent. Eas Noster, vocat *conjuncta*, alij *absolutas*, et *essentiales* dicunt, quae nimirum a natura censentur separari non posse. (...) Proponit ejusmodi proprietates essentialis (...): Extensionem: Impenetrabilitatem: Mobilitatem: Figurabilitatem. His binas addit recentius detectas Gravitatem, et Vim Inertiae« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 25–26).

¹⁵ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1.*, 6: »Verum alii sane multi subtiliori Methaphysica usi, omnes omnino corporum proprietates aequae relativas esse censent, nec uni tactui id a Natura concessum esse arbitrantur, ut is unus proprietates exhibeat per imagines ipsis omnino similes.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332). Usp. o tom Henrici, »The Theory of Knowledge of Ruder Bošković in His Time«, u: *The Philosophy of Science of Ruder Bošković*, Zagreb, 1987, str. 32–33.

netvarno i nesupstancijalno na koji bi način moglo nalikovati nečemu što je i tvarno i supstancijalno?

Boškovićevim riječima: »Doista smatram vrijednim spomena, u prvom redu, to da naše ideje uopće ne mogu tim svojstvima /sc. stvarnim svojstvima tijela/ nalikovati onako kako neka slika nalikuje izvanjskom obličju nekog čovjeka. Ta slika i to izvanjsko čovjekovo obličje podjednako su, naime, i supstancijalni i tvarni (...) Ideja u našem duhu nije, međutim, niti supstancijalna niti tvarna – poput njezina objekta. Ne može stoga biti sličnosti, pa ni ako su posrijedi ideje stečene kroz sjetilo opipa.«¹⁶

Ukratko, kao kriterij vjernosti naših ideja (s obzirom na same stvari, sama tijela) Bošković ne uzima – poput kartezijevaca – sjetilo opipa, nego samu netvarnost i nesupstancijalnost tih ideja nasuprot tvarnosti i supstancijalnosti samih tijela. Na tom temelju zaključuje da nikakve sličnosti ne može biti između ideja u našem duhu i samih tijela. To se odnosi, dakako, na sve ideje u našem duhu (ne samo na one stečene kroz sjetila). Sve su one, naime, podjednako netvarne i nesupstancijalne – nasuprot tvarnim i supstancijalnim samim tijelima.

Treba stoga zaključiti da Bošković odbacuje, u biti, samu mogućnost nalikovanja ideja u našem duhu izvanjskoj stvarnosti (tijelima izvan našega duha, kakva su i što ona sama o sebi), tj. samu mogućnost istine ideja (istine predodžaba, *veritas repraesentationis*) i da – poput Kanta – odriče zbiljnost (stvarnost) ne samo drugotnim (relativnim) nego i tzv. prvotnim (apsolutnim) svojstvima (kakvoćama) tijela.

Boškovićeve tzv. teorija konsenzusa

U *Supplementum I. 1.*, 5.–7. Bošković, dakle, odbacuje mogućnost istinitosti naših ideja. Moglo bi se stoga očekivati da će u *Supplementum I. 1.*, 8. ispitati mogućnost istinitosti naših sudova. Mjesto toga Bošković u *Supplementum I. 1.*, 8. ispituje samo biva li nemogućnošću istinitosti naših ideja ugrožena mogućnost konsenzusa među nama ljudima i drugim duhovnim bićima u svemiru, ako ih ima. Nigdje u Boškovića – koliko znam – nije ispitana sama mogućnost da naši sudovi budu istiniti. Ipak je sasvim jasno da Bošković istinitost naših sudova, istinu suda (*veritas iudicii*) drži posve mogućom – ne bi

¹⁶ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1.*, 7: »Ego sane illud in primis diligenter notandum censeo, ideas nostras proprietatibus illis similes omnino esse non posse, ut externa hominis figurae pictura est similis. Nam horum utrumque et substantiale est, et aequae materiale, et eundem prorsus effectum praestat, cum eosdem lucis radios eodem ordine ad oculos nostros reflectat. At idea ad mentem pertinens nec substantialis est, nec materialis, ut illud ejus objectum. Quare hoc similitudinis genus, ne in ideis quidem per tactus excitatis haberi potest.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332).

inače držao pojedine naše sudove upravo istinitima (primjerice, sud da u temelju naših ideja stečenih kroz sjetila leži neka supstancija izvan sama našega duha, tvar, tijelo)¹⁷.

Izlažem ovdje Boškovićevo razmatranje mogućnosti konsenzusa (iz *Supplementum I. 1., 8.*) kako bih pokazao – nasuprot Henriciju – da u tom razmatranju nije sadržana nikakva Boškovićeve teorija istine.

U *Supplementum I. 1., 8.* Bošković ističe najprije to da isti objekt (isto tijelo), istim svojim kretanjem djelujući na naš duh, izaziva uvijek u svima nama (ljudima) istu ideju stečenu kroz sjetila.¹⁸ Koliko god da je, dakle, ta ideja sasvim različita od sama tog tijela i njegova kretanja, koliko god da nam to tijelo i to kretanje ne bivaju predočeni kakvi doista jesu,¹⁹ toliko nam ipak oni bivaju predočeni svima na isti način, istim idejama (predodžbama) stečenim kroz sjetila. Ne postoji, dakle, sličnost između tih ideja i sama tog tijela, ali zato postoji sličnost (istost) moje ideje o tom tijelu s idejom bilo kojega čovjeka o tom istom tijelu.

Ovu Boškovićeve misao Henrici shvaća kao teoriju konsenzusa o istini: ako i nisu nalik na sama tijela i njihova kretanja, moje ideje stečene kroz sjetila ipak treba da su nalik na ideje drugih ljudi o tim istim tijelima i kretanjima.²⁰ Na toj se sličnosti temelji konsenzus među nama (ljudima). U tom se konsenzusu sastoji istinitost tih ideja (stečenih kroz sjetila), a ne možda u njihovoj sličnosti sa samim tijelima.

Bošković nadalje, u *Supplementum I. 1., 8.*, spominje mogućnost da ideje stečene kroz sjetila ne budu u svima nama (ljudima) iste, dapače, mogućnost da negdje u svemiru postoje i takva duhovna bića da u njima ova ista tijela (ove iste tjelesne supstancije) izazivaju ideje sasvim različite od ideja koje iza-

¹⁷ Usp. o tom npr. Bošković, *Supplementum I. 1., 2-3*, ili pak Bošković, *Theoria philosophiae naturalis*, br. 527, str. 248.

¹⁸ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1., 8.*: »Deinde certum et illud est, haberi in omnibus ideis relationem ejusmodi ad objecta, ut ab iisdem objectis eodem applicatis modo eadem in nostra mente ideae excitentur. Id nostra nobis experientia ostendit. Easdem in aliis hominum mentibus nostris omnino similes excitari, jure credimus ex eo, quod in ipsis tam multa alia deprehendamus nobis usque adeo similia, ut vultum videlicet, ac totam corporis conformationem externam, propensiones itidem quasdam easdem ad reliqua objecta externa communia, ac alia ejusmodi sane multa.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332).

¹⁹ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 23: »...in corporibus, quae nostros sensus afficiunt, nihil est aliud, nisi vis, et motus, quo nervos nostros agitant: ex quorum motu deinde in nostra mente ideae diversae excitantur caloris, coloris, saporis, et aliae ejusmodi, quae plurimum discrepant a motibus, a quibus ortum ducunt, et multo magis a natura corporis eosdem motus excitantis.« istaknuo D. Š. (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 23).

²⁰ Usp. Henrici, *The Theory of Knowledge of Ruđer Bošković in His Time*, str. 42: »This pure causal theory leads Bošković to a kind of consensus theory of truth, since our ideas must be analogous not with things, but with the ideas of others who cognize the same.«

zivaju u nama.²¹ Henrici tu mogućnost shvaća kao ograničenje spomenute Boškovićeve teorije konsenzusa o istini.²² Posrijedi je, međutim, upravo proširenje mogućnosti konsenzusa i na ta bića, na te duhove sa sasvim drukčijom sjetilnom sposobnošću predočivanja nego što je naša i sa sasvim drukčijim predodžbama, idejama stečenim kroz sjetila, nego što su naše. Ta različitost predodžaba u nama i u njima ne bi nas, naime, omela u tome da utvrdimo i kažemo o istome objektu (istome tijelu), i mi i oni, isto i da nazovemo iste objekte, i mi i oni, istim imenom te o njima razgovaramo bez ikakva nesporeduma, kao da se naše ideje o tim objektima (stečene kroz sjetila) uopće ne razlikuju – dapače, možda u tom razgovoru, ma koliko dugo trajao, ne bismo nikad ni primijetili tu razliku između ideja u nama i u njima.²³

Naizgled, dakle, konsenzus ovisi o tome jesu li ili pak nisu ideje stečene kroz sjetila u svima nama iste. U biti, on se temelji na tome da moje ideje stečene kroz sjetila *korespondiraju* s idejama u drugim duhovnim bićima, ako im i nisu nalik. Tu korespondenciju jamči jedan te isti uzrok tih ideja u meni i u drugim duhovnim bićima, koji u istom subjektu istim svojim kretanjem (dje-

²¹ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1., 8*: »Deinde certum et illud est, haberi in omnibus ideis relationem ejusmodi ad objecta, ut ab iisdem objectis eodem applicatis modo eadem in nostra mente ideae excitentur. Id nostra nobis experientia ostendit. Easdem in aliis hominum mentibus nostris omnino similes excitari, jure credimus ex eo, quod in ipsis tam multa alia deprehendamus nobis usque adeo similia, ut vultum videlicet, ac totam corporis conformationem externam, propensiones itidem quasdam easdem ad reliqua objecta externa communia, ac alia ejusmodi sane multa. Fieri tamen absolute posset, ut nostrae ideae ab illorum ideis ad idem objectum eodem modo applicatum pertinentibus plurimum differrent. [...] Omnino autem mihi persuasum est, esse posse, et fortasse in omni rerum universitate est aliquod mentium genus a nostris admodum diversum, quibus hae eadem substantiae materiales, et corporeae alia idearum genera excitent a nostris ideis prorsus diversa.« istaknuo D. Š. (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332).

²² Usp. Henrici, *The Theory of Knowledge of Ruder Bošković in His Time*, str. 42: »This pure causal theory leads Bošković to a kind of consensus theory of truth, since our ideas must be analogous not with things, but with the ideas of others who cognize the same, – again with the hyperbolic limitation of the possible existence of quite differently structured consciousnesses.«

²³ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1., 8*: »Deinde certum et illud est, haberi in omnibus ideis relationem ejusmodi ad objecta, ut ab iisdem objectis eodem applicatis modo eadem in nostra mente ideae excitentur. Id nostra nobis experientia ostendit. Easdem in aliis hominum mentibus nostris omnino similes excitari, jure credimus ex eo, quod in ipsis tam multa alia deprehendamus nobis usque adeo similia, ut vultum videlicet, ac totam corporis conformationem externam, propensiones itidem quasdam easdem ad reliqua objecta externa communia, ac alia ejusmodi sane multa. Fieri tamen absolute posset, ut nostrae ideae ab illorum ideis ad idem objectum eodem modo applicatum pertinentibus plurimum differrent. Si enim inter illas ipsorum ideas constans quaedam relatio esset, quae inter nostras; *iisdem constanter nominibus illa objecta appelleremus, et de iis communi idiomate ageremus inter nos, quin unquam alter alteri suae formam ideae communicare posset, et, si quod est, discrimen agnoscere*. Omnino autem mihi persuasum est, esse posse, et fortasse in omni rerum universitate est aliquod mentium genus a nostris admodum diversum, quibus hae eadem substantiae materiales, et corporeae alia idearum genera excitent a nostris ideis prorsus diversa.« istaknuo D. Š. (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332).

lovanjem) izazove uvijek istu ideju.²⁴ Kad god on, dakle, izazove u mome duhu, recimo, ideju modrine, izazvat će u nekom drugom duhu (subjektu), recimo, ideju zelenila, što znači da ta ideja modrine u mome duhu korespondira uvijek s idejom zelenila u duhu dotičnoga drugoga subjekta. Na toj korespondenciji počiva mogućnost konsenzusa među duhovnim bićima. Pritom je sasvim svejedno jesu li ili pak nisu te ideje modrine i zelenila međusobno slične. Njihovom međusobnom različitošću konsenzus ne biva ometen.

To Bošković hoće reći svojim izlaganjem u *Supplementum I. 1., 8.*, nigdje ne vežući pojam konsenzusa s pojmom istinitosti, nigdje ne ispitujući mogućnost istinitosti naših ideja (ili sudova) – naprotiv, ispitujući samo mogućnost konsenzusa među nama (ljudima i uopće duhovnim bićima).

Henrici, dakle, iz toga Boškovićevega razmatranja mogućnosti konsenzusa naprosto konstruira neku Boškovićeovu teoriju konsenzusa o istini.

Bošković o biti i definiciji stvari

Bošković drži bit stvari osebnom, nepoznatom.²⁵ Nikakva nam, naime, ideja stvari nije urođena, nikakav pojam tijela kao tijela, da bismo mogli njezinu bit znati i prije, neovisno o samu sjetilnom iskustvu. Naprotiv, tijela spoznajemo, prema Boškoviću, samo preko sjetila.²⁶ Sjetila, međutim, ne proniču samu nutrinu stvari, njezinu narav, bit, nego se tiču samo onoga što je u vezi s njezinim kretanjem, slijedom kojega u našem duhu nastaju ideje stečene kroz sjetila.²⁷ Sjetila nam, dakle, mogu posvjedočiti – točno ili netočno, s većom ili manjom točnošću – o putanji tog kretanja, o njegovoj brzini i smjeru, ona nam mogu pomoći u boljem upoznavanju počelâ tog kretanja, sila i potencija, u spoznaji ovisnosti tih počela o međusobnoj udaljenosti tijela itd., ali nam ne pomažu da odgonetnemo nutrinu samih tijela koja se kreću – naše ideje stečene kroz sjetila ne samo da se razlikuju, i to znatno, od kretanja slijedom kojih nastaju nego još više i od naravi samih tijela koja se

²⁴ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1., 8.*: »Deinde certum et illud est, haberi in omnibus ideis relationem ejusmodi ad objecta, ut ab iisdem objectis eodem applicatis modo eadem in nostra mente ideae excitentur.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332).

²⁵ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 20: »...corpus [...], cujus naturam [...] nobis ignotam esse, affirmat.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 20).

²⁶ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 20: »Corpus enim non nisi per sensus cognoscimus« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 20).

²⁷ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 20: »Sensus nimirum referunt quemdam externum veluti corticem, proprietates nimirum quaedam, et quidem eas solas, quae pertinent ad communicandum motum in nostris sensibus, adeoque non pertingunt ad intimam substantiam, quae subest et iis proprietatibus, et aliis adhuc ignotis« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 20).

kreću.²⁸ I koliko god se naša spoznaja svega u vezi s tim kretanjem širila, sama nutrina stvari, njezina bit, ostaje nam i dalje nepoznata i nedokučiva.²⁹

Zato Bošković odbija definirati tvar. Nasuprot kartezijevcima, koji je običavaju definirati kojim od tzv. apsolutnih svojstava – neki naime kao supstanciju neprekinuto protežnu u duljinu, širinu i dubinu te tvrdu, neki pak kao supstanciju posve nepрониčnu,³⁰ Bošković mjesto definicije daje tek naznaku: »tijelo, odnosno tvar jest *substantia sensibilis*«³¹ – tj. ona supstancija za koju znamo putem sjetilnog opažanja, nasuprot duhu, za koji znamo putem refleksije (putem *sensus intimus*).

(Uzgred, Bošković smatra posve osebnom, nedokučivom i bit duha – a ne samo stvari. Zajedno sa Stayem Bošković odbacuje kartezijevski nauk da je bit duha misao. Stayev je razlog – koji prihvaća i Bošković – taj da naš duh ne

²⁸ Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 23: »Concludit sensus ineptos esse /.../ ad naturam corporis demonstrandam: tum aliud argumentum aggreditur, quo evincat eandem nobis ignotam esse, quod nimirum in corporibus, quae nostros sensus afficiunt, nihil est aliud, nisi vis, et motus, quo nervos nostros agitant: ex quorum motu deinde in mente nostra ideae diversae excitantur calor, coloris, saporis, et aliae ejusmodi, quae plurimum discrepant a motibus, a quibus ortum ducunt, et multo magis a natura corporis eosdem motus excitantis.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 23).

²⁹ Usp. *Adnotationes I.*, str. 27: »Quamvis intrinsecam corporum naturam intueri non liceat, non esse abiiciendum affirmat Naturae investiganda studium: posse ex externis illis proprietatibus plures detegi in dies: id ipsum summae laudi esse. Ideam sane, quam habemus confusam substantiae eas habentis proprietates, proprietatibus ipsis auctis, extendimus. / Rem illustrat aptissimo exemplo ejus substantiae, quam aurum appellamus, ac seriem proprietatum eo ordine proponit, quo ipsas detectas esse verosimile arbitrat; colorem fulvum, pondus gravissimum, ductilitatem, fusilitatem, quod in fusione nihil amittat, quod rubiginem non contrahat. Diu his tantummodo proprietatibus auri substantiam contineri est creditum. Sero additum, solvi per illam, quam dicunt aquam regiam, et praecipitari immisso sale. / Porro et aliae supererunt plurimae ejusmodi proprietates olim fortasse detegende: quo plures detegimus, eo plus ad confusam illam naturae auri cognitionem accedimus, a clara, atque intima ipsius naturae contemplatione adhuc absumus. Idem, quod in hoc vidimus peculiari corpore, de corporis in genere natura dicendum, affirmat. Investigandas proprietates, quibus detectis, illum intimum proprietatum fontem attingi nunquam posse: nil nisi inania proferri vocabula, ubi intimae proprietates investigantur.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 27).

³⁰ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1.*, 5: »...corpus definiunt /sc. Cartesiani/ alii substantiam extensam in longum, latum, et profundum, continuam, ac solidam, alii substantiam impenetrabilem« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332).

³¹ Usp. Bošković, *Supplementum I. 1.*, 6: »Qui /sc. alii sane multi subtiliori Metaphysica usi/ idcirco, ut in sequentibus etiam Noster, ignotam prorsus esse nobis intimam corporis naturam arbitrantur, et non ut accuratam definitionem, sed ut denotationem quandam a nostro cognoscendi modo petitam, quod unum praestari posse censerent, proferunt illud: corpus, seu materiam esse *substantiam sensibilem*« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 332). Usp. također Bošković, *Supplementum I. 1.*, 1: »Locus hic esset accuratam exhibendi definitionem ipsius corporis, et spiritus. At quoniam ipsi /sc. Benedicto Stay/ persuasum est, quod et mihi, intimas rerum substantias a nobis immediate non cognosci, eam omittit, et descriptionem quandam adhibet, quae ejusmodi substantias ita nobis exhibeat, ut eas cognoscimus« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 331).

misli uvijek i da bi npr. u snu, bivajući bez misli, morao – prema kartezijevskom nauku – biti zapravo bez svoje biti, što je neprihvatljivo. No kad bi i mislio uvijek, ne bi to moralo značiti da je misao sama njegova bit – jer bi možda na neprekidnu djelatnost mišljenja bio određen nekom danom mu sposobnošću, a ne samom svojom biti. Tome Bošković dodaje i sljedeće: misao je u neprestanoj mijeni, a bit bi morala biti stalna i uvijek ista.)³²

Bošković o prostoru i vremenu

Prostor i vrijeme Bošković drži stvarnim načinom postojanja stvari.³³ Tijela nisu samo predočena na nekom mjestu u neko vrijeme nego doista i postoje uvijek na nekom mjestu u neko vrijeme.³⁴

Ta dva različita načina bitka Bošković, međutim, ne poima odvojeno,³⁵ nego ih spaja u jedan pojam, u jednu mijenu mjesta tijekom vremena, u kretanje, mjesno kretanje, tzv. *motus localis, locomotio* (uključujući, dakako, u taj pojam i mirovanje – kao *motus localis* brzine jednake nuli).

Pristanak našega duha uz prostor i vrijeme, uz *motus localis* kao stvarni *modus existendi* tijelâ, stvari, Bošković smatra neuskrtivim.³⁶

Prostor i vrijeme u Boškovića, dakle, nisu – kao u Kanta – tek način na koji nam tijela bivaju znana, predočena (u našem duhu) nego upravo način na koji ona doista, stvarno jesu, njihov stvarni (a ne tek idealni) *modus existendi*.

³² Usp. Bošković, *Adnotationes I.*, str. 7: »Cartesianorum sententiam, qui mentis naturam in cogitatione ponunt, impugnat, tum quia non constat, nos semper cogitare, ut in somno, tum quia etiam, si id constaret, posset determinari mens ad cogitationem a facultate quadam sibi adjuncta. Licebit addere et illud. Cogitatio perpetuo mutatur, at essentia est constans, et semper eadem. Haec igitur in illa non consistit.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 7).

³³ Usp. Bošković, *Supplementum I.*, 6., 44: »Ego igitur pro singulis materiae punctis /.../ admitto bina realia modorum existendi genera, quorum alii ad locum pertineant, alii ad tempus, et illi locales, hi dicantur temporarii. Quodlibet punctum habet modum realem existendi, per quem est ibi, ubi est, et alium, per quem est tum, cum est. Hi reales existendi modi sunt mihi reale tempus, et spatium« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 341–342).

³⁴ Usp. Bošković, *Supplementum I.*, 6., 43: »Sive is modus dicatur res, sive modus rei, sive aliquid, sive nonnihil; is extra nostram imaginationem esse debet, et res ipsum mutare potest, habens jam alium ejusmodi existendi modum, jam alium.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 341).

³⁵ Usp. Bošković, *Supplementum I.*, 6., 53: »Quodvis punctum materiae, si existit, conjungit aliquod punctum spatii cum aliquo momento temporis. Nam necessario alicubi existit, et aliquando existit« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 344).

³⁶ Usp. Bošković, *Supplementum I.*, 6., 42–43: »In primis illud mihi videtur evidens, tam eos, qui spatium admittunt absolutum, natura sua reali, continuum, aeternum, immensum, tam eos, qui cum Leibnitianis, et Cartesianis ponunt spatium in ordine, quem habent inter se res, quae existunt; praeter ipsas res, quae existunt, debere admittere, modum aliquem non pure imaginarium, sed realem existendi, per quem ibi sint, ubi sunt, et qui existat tum, cum ibi sunt, pereat, cum ibi esse desiderint, ubi erant. Necessario igitur admittendus est realis aliquis existendi modus, per quem res est ibi, ubi est, et tum, cum est.« (u: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I., str. 341).

Sažetak

Boškovićeve se spoznajnoteoretska pozicija podudara s Kantovom u tome što odriče zbiljnost (stvarnost) ne samo drugotnim nego i tzv. prvotnim svojstvima tijela. Donekle i u tome što samu tvar (u njezinoj nutrini, biti) drži osobnom, našem duhu sasvim nespoznatljivom – poput Kantove stvari o sebi. Boškovićeve se spoznajnoteoretska pozicija razlikuje od Kantove po tome što prihvaća zbiljnost prostora i vremena kao stvarnih (a ne idealnih) načina postojanja stvari.

Što se pak tiče problema istine, jasno je da Bošković odbacuje samu mogućnost istine ideja (*veritas repraesentationis*) i da *implicite* prihvaća mogućnost istinitosti naših sudova (*veritas iudicii*).

Literatura

- BOŠKOVIĆ, Ruđer Josip, »Adnotationes«, u: Benedikt Stay, *Philosophiae recentioris [...]/versibus traditae libri X*, sv. I., Rim ('Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini'), 1755. g. – kratica u tekstu: Bošković, *Adnotationes I*.
- BOŠKOVIĆ, Ruđer Josip, »De corporis, et spiritus definitione«, u: Benedikt Stay, *Philosophiae recentioris [...]/versibus traditae libri X*, sv. I., Rim ('Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini'), 1755. g., str. 331–334. – kratica u tekstu: Bošković, *Supplementum I. 1*.
- BOŠKOVIĆ, Ruđer Josip, »De spatio, ac tempore«, u: Benedikt Stay, *Philosophiae recentioris [...]/versibus traditae libri X*, sv. I., Rim ('Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini'), 1755. g., str. 341–347. (ili pak u: Bošković, *Theoria philosophiae naturalis*, Supplementum I., str. 264–272) – kratica u tekstu: Bošković, *Supplementum I. 6*.
- BOŠKOVIĆ, Ruđer Josip, *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium*, Mleci ('Ex Typographia Remondiana'), 1763. g. (hrvatski prijevod: BOŠKOVIĆ, Ruđer, *Teorija prirodne filozofije*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1974. g. – dvojezično izdanje, latinsko-hrvatsko, priredio i pogovor napisao Vladimir Filipović, s latinskoga preveo Jakov Stipišić, stručnu redakciju prijevoda izvršio Žarko Dadić) – kratica u tekstu: Bošković, *Theoria philosophiae naturalis*.
- HENRICI, Peter, »The Theory of Knowledge of Ruđer Bošković in His Time«, u: *The Philosophy of Science of Ruđer Bošković*, Proceedings of the Symposium of the Institute of Philosophy and Theology, S. J., Zagreb, 1987., str. 29–49. (hrvatski prijevod: HENRICI, Peter, »Teorija spoznaje Rudera Boškovića u njegovu vremenu«, u: *Filozofija znanosti Rudera Boškovića*, Radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta, DI, Zagreb, 1987., str. 25–43) – kratica u tekstu: Henrici, *The Theory of Knowledge of Ruđer Bošković in His Time*.
- IGREC, Antonius, *Problema gnoseologicum in philosophia naturali Rogerii Jos. Bosovich*, excerpta ex dissertatione ad lauream in Facultate Philosophica Pontificiae Universitatis Gregoriana, Zagreb, 1943. – kratica u tekstu: Igrec, *Problema gnoseologicum*.
- KANT, Immanuel, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1976. (hrvatski prijevod: KANT, Immanuel, *Dvije rasprave. I. Prole-*

gomena za svaku buduću metafiziku. II. Osnov metafizike čudoređa, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Matica hrvatska, Zagreb, 1953.) – kratica u tekstu: Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*.

PTOLEMAEUS, Joannes Baptista, *Philosophia mentis et sensuum. Secundum utramque Aristotelis methodum pertractata metaphysice, et empirice*, Augsburg/Dillingen ('Sumptibus Joannis Caspari Bencard'), 1698. g. – kratica u tekstu: Tolomei, *Philosophia mentis et sensuum*.

STAY, Benedikt, *Philosophiae recentioris [...]/versibus traditae libri X [...]/cum adnotationibus, et supplementis P. Rogerii Josephi Boscovich [...]/tomus I.*, Rim ('Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini'), 1755. g. – kratica u tekstu: Stay, *Philosophiae recentioris*, sv. I.

TOLOMEI, v. PTOLEMAEUS, Joannes Baptista

POJAM ISTINE U BOŠKOVIĆA. BOŠKOVIĆ I KANT

Sažetak

Boškovićeve se spoznajnoteoretska pozicija podudara s Kantovom u tome što odriče zbiljnost (stvarnost) ne samo drugotnim nego i tzv. prvotnim svojstvima tijela. Donekle i u tome što samu tvar (u njezinoj nutrini, biti) drži osebnom, našem duhu sasvim nepoznatljivom – poput Kantove stvari o sebi. Boškovićeve se spoznajnoteoretska pozicija razlikuje od Kantove po tome što prihvaća zbiljnost prostora i vremena kao stvarnih (a ne idealnih) načina postojanja stvari.

Što se pak tiče problema istine, jasno je da Bošković odbacuje samu mogućnost istine ideja (*veritas repraesentationis*) i da *implicite* prihvaća mogućnost istinitosti naših sudova (*veritas judicii*).

THE NOTION OF TRUTH IN BOŠKOVIĆ. BOŠKOVIĆ AND KANT

Summary

Bošković's theory of knowledge is similar to Kant's in that it denies the reality of not only the secondary, but also of the so-called primary properties of bodies. Somewhat also in that it holds that matter itself (in its essence) is transcendent, beyond our mind's grasp – like Kant's *Ding an sich*. Bošković's theory of knowledge is different from Kant's in that it accepts the reality of space and time as real (not ideal) modes of matter existence.

As to the problem of truth, it is evident that Bošković rejects the very possibility of the truth of ideas (*veritas repraesentationis*) and that he *implicite* accepts the possibility of truth of our judgments (*veritas judicii*).